

lity čelit pomocí rozsáhlého užívání *conformidades*, kde však ve všech případech musí být výsledná „dohoda“ potvrzena i soudem. Španělsko se tedy ubírá protichůdným směrem v této oblasti než zbytek kontinentální Evropy, kdy dochází k posilování pravomocí veřejného žalobce v rámci přípravného řízení, který se tak fakticky dle některých autorů stává soudcem pro přípravné řízení, jelikož rozhoduje o vině a trestu³¹ tak, jak to činí v případech těžké kriminality soud v hlavním líčení.³² Institut vyšetřujícího soudce, který má zaručovat práva obviněných v tajném přípravném řízení tuto logiku rozhodování věcí před nezávislým soudem podporuje. Pomocí *conformida-*

des se sice daří jistým, avšak pravděpodobně málo udržitelným způsobem, odbourávat zahlcení justice menší kriminalitou. Reforma celého přípravného řízení je tedy nevyhnutelná a literatura se v podstatě shoduje v tom, že provedena bude. Otázkou však zůstává, v jaké formě – zda bude úplně zrušen institut vyšetřujícího soudce či jen budou omezeny jeho kompetence ve prospěch veřejného žalobce? Inspiraci by Španělsko mohlo načerpat kupříkladu v Rakousku, které obdobnou reformu prodělalo na konci 90. let 20. století.

Summary

This contribution deals with particular aspects of the Spanish pre-trial procedure. The Spanish Criminal Procedure Code was inspired by the French Code d'instruction criminelle which regulated the public prosecution in the modern form. The key person of the pre-trial procedure is the investigating judge which has a strong position, which is in conflict with trends in continental Europe. The position of the public prosecutor mainly comprises in filing the indictment. However, there is an institute in the Spanish pre-trial procedure which reflects the common law system – *conformidades*. *Conformidades* can be described as a Spanish analogy to the Anglo-American *guilty plea*. Due to the absence of diversions there is a need to cope with the minor crime by different means – the *conformidades* is used to achieve this goal.

³¹ Zastáncem této myšlenky je kupř. Weigend, srov. WEIGEND, Thomas. *A judge by another name? Comparative perspectives on the role of the public prosecutor*. In LUNA, Erik, WADE, Marianne. *The Prosecutor in Transnational Perspective*. New York: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-984480-7. Weigend v tomto příspěvku uvádí, že veřejný žalobce v podstatě nahradil v přípravném řízení vyšetřujícího soudce, přičemž pozoruhodná je jeho role v přípravném řízení, kdy jej nelze považovat čistě za stranu řízení ani za nezávislého garanta spravedlnosti. Zároveň připomíná, že jeho vliv na výsledek procesu je naprosto klíčový, čemuž však neodpovídá koncept odpovědnosti veřejných žalobců.

³² V Evropě je tento koncept typický pro Rakousko, kde státní zástupce může v přípravném řízení ukládat tresty. Srov. KRISTKOVÁ, Alena. *Prvky common law v rakouském trestním řízení*. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2014, č. 2, s. 34 a násl. ISSN 1210-9126.

Právní vědomí – několik poznámek*

Tereza Krupová**

„Rozšiřování povědomí o právu může být odrazovým můstkem pro mobilizaci jednotlivých komunit a jejich účasti na právních a politických reformách.“¹

* Text vznikl v rámci realizace Programu rozvoje vědních oblastí Univerzity Karlovy (PRVOUK) 04 s názvem „Institucionální a normativní proměny práva v evropském a globálním kontextu“.

** Mgr. Ing. Tereza Krupová, Ph.D., Právnícká fakulta Univerzity Karlovy, Praha a Ministerstvo spravedlnosti.

¹ Asian Development Bank. *Technical Assistance (Financed by the Government of the Netherlands) for Legal Literacy for Supporting Governance*. Manila: Asian Development Bank. 1999.

Právní vědomí či odvozené pojmy jako právní gramotnost či právní uvědomělost nebývají příliš v hledáčku současné právní teorie a praxe. Cílem tohoto článku je tento stav částečně napravit a pokusit se objasnit, co právní vědomí je, co za něj může být považováno a také, jaké jsou jeho různé složky. Jak uvádí *Michal Urban* ve své práci,² zkoumání právního vědomí je u nás věnována pohříchu velmi malá pozornost. Pokusím se o vymezení termínu právního vědomí, zejména s poukazem na jeho různě vníma-

² URBAN, M. *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Vyd. 1. Praha: Leges, 2013, 280 s.

né podmnožiny jako je například právní gramotnost. Obsah pojmu právní vědomí je hledán nejen v literatuře, ale také v rozhodování soudů, které s tímto soulovím ve svých rozhodnutích pracují a díky tomu mu i přiřazují obsah.

V článku jsou nejprve předneseny některé teorie právního vědomí a právní gramotnosti. Představena je koncepce amerického přístupu k právnímu vědomí, která je spjata zejména s pracemi *Roscoe Pounda*, a její odlišnosti od pojetí právního vědomí v Evropě, které stojí převážně na díle *Eugena Ehrlicha*.

Co je právní vědomí?

Neznalost práva neomlouvá. Tuto větu znají již žáci základní školy a je možná nejzásadnější právní fikcí. Nejzásadnější proto, že bez ní by právo sloužilo maximálně jako literatura, nikoliv jako systém, který reguluje chování lidí. Pokud pomineme možnost, kterou upravuje trestní zákoník, kdy nejedná zaviněně ten, kdo při spáchání trestného činu neví o jeho protiprávnosti (ustanovení § 19 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník), není možné vyhnout se sankci za porušení práva s omluvou, že jsme nevěděli, že se něco nesmí, či naopak musí. Často se tato fikce interpretuje jako povinnost znát právo³. S tímto tvrzením je možno polemizovat, nejde přeci o žádný příkaz, ale naopak výrok, který nám říká, že se na neznalost práva nemůžeme vymluvit a musíme přijmout důsledky, které naše neznalost zapříčinila. V tzv. přílepkovém nálezu (Pl. ÚS 77/06 ze dne 15. února 2007) dokonce Ústavní soud dovozuje, že z teze neznalost neomlouvá, vyplývá silný závazek státu učinit právo seznatelným a přístupným např. pomocí informačních systémů – nelze produkovat chaotické právní normy a zároveň trestat jejich adresáty za jejich nedodržování:

„Přitom je zřejmé, že bez možnosti používání těchto systémů se dnes již v právním řádu České republiky nelze vyznat, a tak se problematizuje uplatnění obecné zásady právní, podle které neznalost zákona neomlouvá. Právo se tak stává pro své adresáty zcela nepředvídatelné. Zmíněná zásada je sice nutnou podmínkou efektivity každého systému platného práva, nelze ji však vykládat pouze k tíži adresátů práva, nýbrž též jako závazek veřejné moci vůbec učinit právo poznatelným, protože jen takovým právem se lze řídit.“

³ Např. URBAN, M. *Efektivní strategie formování právního vědomí studentů středních škol*, disertační práce, s. 7, který tvrdí: „Uložili tím [právníci] každému povinnost se aktivně zajímat o platné právo“.

Ostatně i závěr Ústavního soudu navazuje na principy uvedené *Lon. L. Fullerem* v jeho *Morálce práva*⁴ (případ krále *Rexe* a jeho zákonodárných pokusů).

Nabízelo by se shrnout, že znalost práva je totožná s (dobrým) právním vědomím. Takový závěr by byl však příliš zjednodušený, jelikož pod pojem právní vědomí můžeme podřadit více než jen vědomosti a znalosti, jak bude popsáno v dalším textu.

Při pokusu o bližší zkoumání toho, co můžeme pod pojmem právní vědomí (*legal consciousness*, *Rechtswusstsein*) nalézt, zjistíme, že pokus o odkrytí obsahu tohoto pojmu může být nepřekonatelnou překážkou. Existuje nespočet definic právního vědomí a také koncepcí, které jsou právnímu vědomí obdobné, jako například právní gramotnost (*legal literacy*), právní mobilizace (*legal mobilization*), právní uvědomělost (*legal awareness*). Pojmů tedy nalezneme hodně, ne vždy je však lehké vymezit, co znamenají, některé se překrývají či naopak doplňují.

Problém při hledání obsahu je dán také neuchopitelností samotného pojmu *právo*. Pokud je nejasnost v samotné definici práva, je pak zřejmé, že i výrazy, které pojem právo používají, mohou mít nejasný obsah⁵.

Pojem právního vědomí popisuje *M. Večeřa*⁶ jako most, respektive **pojítka mezi platným (objektivním, pozitivním) právem a skutečným chováním lidí**. Je zřejmě nesporné, že to, co lidé vědí o právu, co si o právu myslí, zda o něm něco vědí, je nějak vázáno na právní prostředí, ve kterém se jedinec nachází. Vliv je ale obousměrný, jelikož i jedinec je tím, kdo ovlivňuje právo a právní prostředí⁷. S těmito závěry lze souhlasit, je ale nutné brát zřetel na to, že i vysoká znalost práva a právních předpisů, tedy znalost pozitivního práva jako jedna ze složek právního vědomí, nemusí vést a často nevede k právně konformnímu chování – naopak, protiprávního jednání se dopouštějí často i ti, kdo právo znají velmi dobře (v této souvislosti je možné poukázat např. korupč-

⁴ FULLER, Lon L. *Morálka práva*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenth, 1998, 229 s.

⁵ Vývoj chápání pojmu právo a odlišení práva od jiných normativních systémů přehledně podává Pavel Maršálek: *Právo a společnost*. Praha: Auditorium, 2008, 258 s.

⁶ VEČEŘA, M. *Právní vědomí v evropské perspektivě. K některým právně sociologickým souvislostem*. In VEČERKA, K. *Budoucnost a sociální patologie. Nová řešení starých problémů a stará řešení problémů nových*. Praha: Masarykova česká sociologická společnost, 2009, s. 159 – 170.

⁷ Podgorecki například hovoří o 3 faktorech, od kterých se odvíjí fungování práva. Těmito faktory jsou: typy socio-ekonomických vazeb ve společnosti, druh subkultury a typ osobnosti jedinců, více viz PODGÓRECKI, A. *Law and society*. Boston: Routledge, 1974, vii, s. 85 a násl.

ní skandály v řadách právnických profesí). Dokonce i některé případy porušování práva předpokládají jeho vysokou znalost (zneužívání dávek předpokládá vysoké povědomí o dávkových systémech i kontrolních mechanismech, stejně tak trestné činy v daňové oblasti nebo hospodářské soutěži je zpravidla možné konat s dobrou znalostí hmotného i procesního práva daného odvětví). Vzhledem k tomu proto vyvstává otázka vztahu efektivity práva a úrovně právního vědomí, kdy tento nemusí vždy pozitivně korelovat.

Viktor Knapp ve své *Teorii práva*⁸ popisuje společenské hodnocení práva a v této souvislosti zavádí pojem právní vědomí. Poukazuje na to, že právo jako normativní systém je zpravidla ve společnosti jeden, naopak systémy právního vědomí jsou různorodé. Popisuje právní vědomí skupinové a právní vědomí jednotlivců. Viktor Knapp dále tvrdí, že znalost práva není nutnou součástí právního vědomí, na místo toho hovoří o vědomí práva – lidé se často chovají po právu, aniž by pozitivní právo znali a naopak. S jeho závěrem ale zcela nesouhlasím – tvrzení o tom, že „kdyby znalost práva byla součástí právního vědomí, bylo by právní vědomí podvodníků, zlodějů, atd. na vyšší úrovni, než právní vědomí poctivých lidí“⁹ nepovažují na rozdíl od něj za absurdní závěr, je totiž nutné brát v potaz, že znalosti práva jsou pouze jednou ze složek právního vědomí. Dále v textu popisují koncepci M. Rehbintera, kterou považují za výstižnější a širší než Knappovo právní vědomí jakožto vědomí existence práva. Co však považují za důležité, je Knappova připomínka toho, že právní vědomí je možné vnímat jako určitý systém, který právo (ovšem podle mého názoru mimo jiné) hodnotí. Zatímco samo právo je systém hodnocený.

Zevrubnou analýzu pojmu právní vědomí provedl Michal Urban¹⁰ a i v dnešní době je možné souhlasit s jeho závěry o tom, že v období před rokem 1989 bylo právnímu vědomí na území Československa věnováno neskonale více pozornosti, než je tomu dnes. Důvody k převaze zkoumání právního vědomí před Sametovou revolucí vidím jako veskrze ideologické – vzhledem k tehdejšímu předpokladu odumírání státu a tudíž i práva, bylo potřeba hledat jinou regulaci vztahů mezi lidmi, kterou mohla být společenská morálka, jejíž kořeny jsou právě v právním vědomí. Je ovšem poměrně s podivem, kdy se v dnešních dobách legislativní inflace a velkých rekodifikací (trestní zákoník z roku 2009, občanský zákoník z roku 2012) téměř nikdo nezajímá o to, jak jsou tyto změny reflektovány samotnými adresáty norem¹¹. Z vlast-

ních výzkumů prováděných při pedagogické činnosti v rámci výuky práva – zejména „nového“ občanského zákoníku absolventů vysokých škol neprávnického zaměření, bylo zajímavé pozorovat, že pro spoustu posluchačů byly nové i informace, které jsou v našem právu zakotveny desítky let. Výuka „novinek“ v právu se tak často stala současně i výukou starých právních pravidel a kultivací právního vědomí jako celku.

V zahraniční literatuře se zkoumání právního vědomí dostává pozornost některých právních sociologů a je zkoumáno více než u nás. I tak je ale literatury či výzkumů, které by se tímto tématem zevrubněji zabíraly, poměrně málo. Jak uvádí S. Silbey,¹² zájem o studium právního vědomí v anglo-americké literatuře můžeme datovat do konce sedmdesátých let dvacátého století, s převahou v osmdesátých a devadesátých letech. Hovoří o změně paradigmatu, kdy se ze zkoumání práva a společnosti (*law and society*) stalo zkoumání práva ve společnosti (*law in society*). Výstižně uvádí¹³:

„Velkou část dvacátého století akademici přistupovali k právu a společnosti jako kdyby to byly dvě empiricky odlišitelné oblasti, jako kdyby se jednalo o dvě koncepčně i materiálně různorodé veličiny. Přitom to tak není. Právo je výtvozem lidské vynalézavosti a důvtipu, zákony jsou materiálním jevem. Obdobně, společnost je fikcí, která je udržována tvrdou prací nás všech stejně tak jako vzájemnou komunikací.“

Osmdesátá léta dvacátého století tak podle citované autorky přinesla zaměření na právní vědomí, když se předmětem zkoumání staly způsoby a formy vnímání práva společností, stejně jako to, jak je právo chápáno jednotlivci¹⁴. Zkoumáním právního vědomí se dostáváme od otázky *co* je právem, k otázce *jaké* má právo *důsledky*.

od narození nastaveni tak, že by chtěli porušovat zákony. Naopak věřím, že většina lidí chce zákony dodržovat, ale pokud se ta pravidla rychle mění a je jich moc, tak je to pro běžného člověka skutečně příliš složité. V současných zákonech se nevyznají často ani právníci. Stát v tomto ohledu jednoznačně selhává. Přitom my od lidí chceme, aby se chovali podle norem, a když se něco stane, tak jim jen řekneme, že neznalost zákona neomlouvá. Jenže říkat jim tohle mně osobně přijde v současné době jako značný cynismus.“, dostupné: http://zpravy.idnes.cz/rozhovor-s-predsedou-nejvyššeho-spravního-soudu-josefem-baxou-pw7-/domaci.aspx?c=A121229_205100_domaci_jav_cit.4.4.2014.

⁸ KNAPP, V. *Teorie práva*. Vyd. 1., 3. dot. Praha: C. H. Beck, 1995, xvi, 247 s.

⁹ Ibid., s. 83.

¹⁰ URBAN, M. *Efektivní strategie formování...*

¹¹ Na tento neutěšený stav je opakovaně poukazováno J. Baxou. Výstižně se vyjádřil v rozhovoru pro Mladou Frontu Dnes ze dne 30. prosince 2012: „Lidé nejsou

¹² SILBEY, S. S. *After Legal Consciousness.*, Annual Review of Law and Social Science, Vol. 1: 323-368, s. 327.

¹³ Ibid. s. 327.

¹⁴ MERRY, S. E. *Concepts of Law and Justice among Working-Class Americans: Ideology as Culture.*, 9 Legal Studies Forum, Volume IX, Number I, 1985, s. 59 a násl.

Právní gramotnost

Kromě u nás poměrně zavedeného pojmu právního vědomí se v současné době hlásí o slovo koncept **právní gramotnosti** (tzv. *legal literacy*). Ačkoliv je gramotnost zmiňována především v souvislosti s dovednostmi číst a psát, pojem právní gramotnost neznamena jen schopnost číst a psát právní texty.

Podívejme se nejprve blíže na definici pojmu gramotnost:

*Gramotnost je individuální schopnost číst a psát. Neznamená pouze schopnost identifikovat jednotlivá písmena nebo schopnost napsat jednoduchá slova. Gramotnost je schopnost plynule číst i delší text a především - schopnost porozumět jeho obsahu.*¹⁵

Důležitou, ne-li nejvýznamnější, částí definice je právě ona **schopnost porozumění** obsahu čteného. Být gramotný tedy není jen způsobilost být schopen přečíst si novinový článek, ale především být s to referovat, o čem tento text je a pochopit jej. Otázkou je, zda do pojmu gramotnost můžeme řadit i schopnost reagovat na přečtený text a kriticky se k němu vyjádřit (nebo naopak vysvětlit důvody, proč s přečteným souhlasíme). Tato dovednost by měla být považována spíše za něco, co samotnou definici gramotnosti překračuje.

Není bez zajímavosti, že již sama gramotnost, tedy nikoliv gramotnost právní, o které bude pojednáno v následujícím textu, je důležitou komponentou pro přístup k právu. Nízká úroveň gramotnosti vede k omezené šanci domáhat se práva. V tomto smyslu nelze než souhlasit s výrokem *Burta Galawaye*, který tvrdí, že bez gramotnosti by nebyla spravedlnost.¹⁶

Z výzkumu prováděném John Howard Society of Canada (JHSC) vyplývají následující závěry týkající se kriminální činnosti a úrovně (obecné, nikoliv právní) gramotnosti¹⁷:

- pachatelé trestných činů mají obecně nižší úroveň gramotnosti než zbytek populace;
- jistá úroveň gramotnosti je nezbytná pro přístup ke spravedlnosti; ti, kteří mají nízkou úroveň gramotnosti, nemají rovný přístup k právu (nevědí např. o procesních možnostech, o sankcích atd.), nedostatky v gramotnosti představují obtíže také pro samotné soudy a soudní proces pak bývá méně efektivní (poučovací povinnost, odstraňování chyb v podáních atd.)¹⁸;

¹⁵ Gramotnost [online], převzato z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Gramotnost>, staženo dne 9. 1. 2013.

¹⁶ "Without literacy there can be no justice". Burt Galaway, John Howard Society, 1997.

¹⁷ Literacy and Justice [online], převzato z <http://www2.literacy.bc.ca/facts/justice.htm>, staženo dne 17. 1. 2013.

¹⁸ K tomu například článek Kateřiny Šimáčkové na blogu Jiné právo s názvem Nejnespravedlivější rozsudky, dostupné zde: <http://jinepravo.blogspot.cz/2011/06/>

- výuka vězňů snižuje pravděpodobnost jejich recidivy (jedná se o obecné tvrzení, v praxi jistě záleží na typu kriminality).

Pojem gramotnost je často k vidění ve spojení s několika přídatnými jmény, zejména je v současnosti zmiňována *finanční* gramotnost, jako schopnost porozumět financím a základním operacím s nimi¹⁹, či *počítačová* gramotnost, jako soubor znalostí a schopností týkajících se ovládnutí a využívání počítače v běžném životě²⁰. Právní gramotnost je pak, velmi stručně řečeno, schopnost použití práva v běžném každodenním styku. Určitá úroveň právní gramotnosti představuje možnost zjednodušení každodenního života, bez dalšího ale není zárukou toho, že právo nebude porušováno.

Možné pohledy na právní vědomí a právní gramotnost

Definici právní gramotnosti najdeme poměrně velké množství. Jejich společným jmenovatelem je důraz na schopnost subjektu, jedince, adekvátně a vhodně reagovat na problémy spojené s právem. Vzhledem k tomu, že pojem právní gramotnosti je spojen spíše se zeměmi *common law*, pocházejí definice ze zemí anglosaského světa, což ovšem rozhodně neubírá na jejich využitelnosti i pro naše právní prostředí.

Je třeba zmínit, že v původním slova smyslu se pojmu právní gramotnost užívalo spíše ve spojení s profesionálním právním vzděláním. Tedy se schopnostmi studenta práv a později právníka rozumět právnímu textu, vykládat ho, právně argumentovat, psát různá podání k soudu a podobně. Tento pohled na právní gramotnost je tedy spíše tím, co bychom mohli označit za právní vzdělání a vzdělávání. Druhý a pro účely této práce jistě použitelnější přístup akcentuje takovou úroveň právního vzdělání, která umožní jedinci **efektivní začlenění do společnosti**, aniž by z něho nutně vytvořila právníka. Jde tedy o nabytí určitého souboru funkčních znalostí a dovedností, které jsou potřeba pro každodenní život a právo v něm obsažené. Ve světle tohoto přístu-

[nejnespravedlivejsi-rozsudky.html](http://www.jinepravo.blogspot.cz/2011/06/nejnespravedlivejsi-rozsudky.html). Autorka v článku poukazuje na to, že nejvíce nespravedlivá jsou taková rozhodnutí, která nebyla vydána proto, že lidé neměli z různých důvodů, mezi které řadí i neznalost, přístup k soudu.

¹⁹ Více k dělení pojmu finanční gramotnost a jejímu testování viz např. <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/46962580.pdf>

²⁰ Specifický výzkum v oblasti počítačové gramotnosti provedlo někdejší Ministerstvo informatiky v roce 2005, více viz např. <http://www.zive.cz/Clanky/Pocitacova-gramotnost-v-CR---unikatni-pruzkum-znalosti-populace/sc-3-a-126364/default.aspx>

pu lze nalézt poměrně velké množství definic právní gramotnosti.

Canadian Bar Association pod pojmem právní gramotnost rozumí:

„Schopnost chápat slova použitá v právním kontextu a na základě nich navrhnout řešení daného problému a vzhledem k řešení pak provést vhodný úkon“.²¹

American Bar Association se na právní gramotnost dívá jako na:

„schopnost učinit kritické hodnocení podstaty práva, právního procesu a právních informací (zdrojů) stejně jako účinné využití právního systému a způsobilost formulovat strategie pro jeho zlepšení.“²²

Vzhledem ke své šíři s poměrně odvážnou definicí přicházejí autoři Michael E. Manley-Casimir, Wanda M. Cassidy, a Suzanne de Castell, když tvrdí, že:

„Úplná právní gramotnost jde nad rozvoj základních právních schopností a znamená osvojování znalostí, pochopení podstaty práva a tvorbu kritického úsudku o něm, stejně tak jako o podstatě práva, právních procesech a právních zdrojích, společně se schopností využití nabytých poznatků v praxi.“²³

A. Podgórecki²⁴ rozděluje tři oblasti zkoumání týkající se právního vědomí. Jsou to **vědomosti** o právu (*Knowledge of law*), **hodnocení** práva (*Evaluation of law*) a **prestíž** práva (*Prestige of law*). Vědomosti o právu představuje na sociologickém výzkumu z roku 1970, kde bylo respondentům položeno 22 základních otázek z práva, tyto byly doplněny o dodatečné otázky.

²¹ „The ability to understand words used in a legal context, to draw conclusions from them, and then to use those conclusions to take action.“ Canadian Bar Association. 1992. Reading the Legal World: Literacy and Justice in Canada. Report of the Canadian Bar Association Task Force on Legal Literacy. Ottawa: Canadian Bar Association., s. 23.

²² „The ability to make critical judgments about the substance of the law, the legal process, and available legal resources and to effectively utilize the legal system and articulate strategies to improve it.“ American Bar Association, Commission on Public Understanding About the Law. 1989. Legal Literacy Survey Summary. Chicago: American Bar Association., s. 5.

²³ „Full legal literacy goes beyond the development of a basic legal competence and implies the acquisition of knowledge, understanding and critical judgment about the substance of law, legal process and legal resources, enabling and encouraging the utilization of capacities in practice.“ MANLEY-CASIMIR, M. E., CASSIDY, W. M., DE CASTELL, S. *Legal Literacy: Towards a Working Definition*. Report Submitted to the Canadian Law Information Council. Ottawa: Canadian Law Information Council, 1986.

²⁴ PODGÓRECKI, A. *Law and society...*, s. 89 a násl.

Otázky zkoumající **znalosti práva** byly zaměřeny tak, aby zkoumaly pouze **vědomosti**, nikoliv postoje. Dotazy zahrnovaly všechny oblasti právních odvětví. Výsledky výzkumu ukázaly, že nejvyšší znalosti práva měli:

- muži mezi 35 a 49 lety;
- osoby s vyšším vzděláním;
- lidé zapojeni v oblasti sociálních služeb;
- lidé, kteří mají právní zkušenost spojenou s účastí na soudu;
- ti, kteří potřebovali právní služby;
- diváci pořadů či čtenáři zpráv s právní tematikou²⁵.

Podgórecki shrnuje, že znalosti práva jsou přímo úměrné pozici (statusu) jednotlivce. Znalost práva, konkrétních pravidel, je třeba odlišovat od znalostí právních principů (zásad) jakožto vědomí toho, že je něco v dané chvíli právně správné či špatné²⁶. Dobrá znalost právních principů je vlastní běžným občanům, zatímco znalost práva u nich není na příliš vysoké úrovni. Z jeho výzkumu vyplynulo potvrzení hypotézy o **pozitivní korelaci mezi znalostí práva a vyšší vzdělání**. Nízká znalost práva se potvrdila u osob s nižším vzděláním a manuálně pracujících. Autor shrnuje, že na základě těchto poznatků je třeba mít na paměti, že novinky na poli zákonných a legislativních textů nechávají většinu běžných lidí nepoznamenaných (*unresponsive*). Aby se tito se změnami opravdu efektivně seznámili, je třeba předestřít jim závěry ve formě vzorů chování a jednoduchých právních principů. Výzkum dále ukázal relativně dobrou úroveň znalostí tam, kde za právním pravidlem nalezneme pravidlo morální či náboženské jako jeho předchůdce, což jistě není překvapivé. Tyto závěry je možné efektivně promítnout právě do výuky práva – učit neprávnickou veřejnost pomocí představení pouhých právních pravidel nebývá efektivní, naopak propojení s příklady z praxe pomáhá k lepšímu zapamatování a pochopení daného problému.²⁷

Hodnocení práva bylo testováno pomocí dotazníkových metod hodnotících, zda respondenti vnímají právo jako *spravedlivé*. Základní otázka zněla „Je podle vašeho názoru právo ve vaší zemi, bráno jako celek, *spravedlivé*“? Odpovědi proká-

²⁵ Ibid. s. 91.

²⁶ Ibid. s. 91: „Knowledge of law enactments or regulations is understood as acquaintance with the tenor of legal texts based on the awareness of their obligatory nature, whereas knowledge of legal principles means cognition of the basic norms of right and wrong in relation to the spheres and conditions, in which a given type of behaviour is permissible.“

²⁷ Ostatně takový závěr neplatí jen pro vzdělávání právní. Tipy na zpestření a zvýšení efektivity výuky lze nalézt např. v knize PETTY, G. *Moderní vyučování*, Praha: Portál, 2006, 380 s.

zaly, že za spravedlivé považují právo lidé mladší a ti s vyšším vzděláním, dále obyvatelé menších měst či vesnic a lidé, kteří se angažují v oblasti sociálních služeb. Není bez zajímavosti, že v daném výzkumu odpovědělo více než 50 % dotazovaných na otázku kladně. Důvody, které k výsledku vedly, mohou být různorodé. Zejména s přihlédnutím k době, kdy výzkum probíhal, je na místě otázka, zda lidé odpovídali opravdu svobodně podle svého vnitřního přesvědčení. Ve výzkumu prováděném v České republice agenturou SC & C²⁸ jen 15 % dotázaných uvedlo, že by českému právnímu systému důvěřovali. Další z možných odůvodnění snižování respektu k právu může být i obecná tendence poklesu důvěry lidí v instituce²⁹.

Prestiž práva byla zkoumána skrze dotazy na dodržování práva i za situace, kdy dotyčnému určitá právní norma přijde špatná/nespravedlivá. Testováno bylo, zda za takové situace jedinec rozhodne o tom, že by se právo mělo dodržet, předstírat dodržení, ale právo porušit, nebo porušovat vždy ta pravidla, která se mu jeví jako vadná atd. Závěry navázaly na předchozí dvě oblasti zkoumání a ukázaly, že lidé s vyšším vzděláním mají tendenci právo dodržovat i přes pocit jeho vadnosti. Nejčastěji zvolenou odpovědí bylo to, že by právo mělo být dodržováno za jakékoliv situace (zvolilo ji přes 45 % dotazovaných). *A. Podgorecki* tento výsledek interpretoval pomocí *Sokratova* pohledu na právo. Argumentoval, že společnost, v souladu se *Sokratem*, možná nepovažuje jednotlivé konkrétní důsledky právních norem a rozhodnutí za správné a spravedlivé, je si ale vědoma, že jako celek je systém nutný a potřebný.

Do slovní hry ohledně obsahu pojmu právní gramotnost vstupuje ještě jeden pojem, pravděpodobně nejméně užívaný, přesto hodný pozornosti, kterým je *legal awareness*, tedy do češtiny přeloženo nejspíš jako právní uvědomělost či vědomí existence práva.³⁰

Legal awareness zapadá do konceptu právního vědomí podle dělení prof. *M. Rehbinder*³¹, který pojem rozděluje do tří částí, a to na:

- vědomí toho, **co je právem**, tj. právní znalosti;

²⁸ Analýza přístupu veřejnosti k regulaci v ČR [online], Praha: SC & C, 2007, dostupné: <http://www.ucastveřejnosti.cz/dokumenty/analýza-vztahu-verejnosti-k-pr-predpisum.pdf>, cit. 10. 6. 2014.

²⁹ LOVELL, D.W. *Trust and politics of post-communism*. Communist and Post-communist Studies, vol. 34, 2001, s. 27-38.

³⁰ Pojem *legal awareness* zavádí například organizace Multiple Action Research Group – justice through legal empowerment viz <http://www.ngo-marg.org/legal-awareness>

³¹ REHBINDER, M: *Rechtssoziologie*, 7. Aufl., München, 2009, s. 150 a násled.

- vědomí toho, co by právem být mělo, tj. **subjektivní mínění o právu**, názory na právo; a
- obecné vědomí toho, že ve společnosti **může a zásadně má právo platit**, tj. *étos* práva.

Právě třetí složka definice, tedy obecné vědomí, *étos* práva, by bylo možno podřadit pod pojem *legal awareness*, tedy chceme-li - právní uvědomělost.

*D. Trubek*³² popisuje právní vědomí široce, když jej definuje jako „*sumu názorů a představ o podstatě, funkcích a působení práva, které má jednotlivec ve společnosti v daném čase*“. *S. E. Merry*³³ jej vnímá jako „*všechny způsoby, kterými je právo uskutečňováno a vnímáno běžnými občany*“. Ve své další práci definici ještě rozšiřuje, když právním vědomím rozumí³⁴: „*způsoby, jak lidé chápou a používají právo (...), představy jednotlivců o přirozených a běžných způsobech toho, jak věci mají být, jejich obvyklé vzorce chování a vnímání běhu světa na základě zdravého rozumu*“. Za zmínku stojí i vymezení *McCannova*³⁵, který hovoří o „*trvajícím dynamickém procesu tvorby přístupu jednotlivce ke společnosti skrze právní konvence a právní diskurz*“.

Někteří autoři³⁶ používají výrazu „*právně kompetentní osoba*“ (*legally competent person*), kterou je možné definovat jako někoho, kdo si je vědom existence práva, stejně tak jako svých práv, a vidí právní systém jako zdroj opodstatnění svých práv.

Důležité rozlišení, které také souvisí s již zmíněným *A. Podgoreckým*, je vnitřní dělení právního vědomí na více kategorií, které zahrnují jak znalosti práva, tak vnímání či obrazy práva (*awareness and images of law*)³⁷.

Velká vlna sociologických studií, která se zabývala znalostmi práva, se datuje do sedmdesátých let dvacátého století. Jak titul jedné z *Podgoreckého* knih – *Knowledge and Opinion about Law*³⁸ – napovídá, předmětem zkoumání jsou zejména vědomosti

³² TRUBEK, D. *Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism*, 1984, Stanford Law Review 575, s. 592

³³ MERRY, S. E. *Concepts of Law and Justice...*, s. 5.

³⁴ MERRY, S. E. *Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness Among Working Class Americans.*, Chicago: University Chicago Press, 1990, s. 5.

³⁵ McCANN, M. W. *Rights at Work: Pay Equity Reform and the Politics of Legal Mobilization*. Chicago: University Chicago Press, 1994, s. 7.

³⁶ CARLIN J. E, HOWARD J, MESSINGER S. L. *Civil Justice And The Poor: Issues For Sociological Research*. Law Soc. Review 1(1), 1966, s. 70 a 71.

³⁷ ENGEL, D. *How Does Law Matter in the Constitution of Legal Consciousness?* in GARTH, B., SARAT, A. (eds.): *How Does Law Matter?* Northwestern University Press, 1998, s. 119.

³⁸ PODGORECKI, A. (eds.): *Knowledge and Opinion about Law*, M. Robertson, 1973, 138 s.

o právu a přístup k němu (někdy se také studiu znalosti a postojů k právu přiřazuje zkratka KOL). Metodologicky se jednalo o výzkumy, které se snažily získané poznatky změřit. Jak zmiňuje *M. Hertogh*³⁹, někteří autoři měli dokonce za to, že na základě dat získaných z jejich výzkumů může být predikována kriminalita⁴⁰. Od statistických výzkumů, které zkoumaly vědomosti o právu a jeho znalost, se více autorů začalo zabývat právě **vnímáním práva** ve společnosti, respektive vnímáním práva jednotlivcem. Zaměřením studií, jak opět uvádí *Hertogh*, se změnilo na zkoumání vnímání zákonů a právních institutů, kterými se lidé řídí a kterých si jsou vědomi. Od zkoumání práva a společnosti se přešlo ke zkoumání **vlivu práva ve společnosti**⁴¹.

Zajímavou studii právního vědomí, která se více než na KOL (někdy také překládané jako veřejná znalost a mínění o právu) zaměřuje právě na roli práva ve společnosti, přináší *P. Ewick* a *S. Silbey*⁴². Jejich kvalitativní výzkum se opírá o hloubkové rozhovory s více jak čtyřmi sty obyvateli New Jersey. Předmětem zkoumání byl jejich každodenní život a s ním spjaté problémy (ve škole, práci, domácnosti, komunitě atd.). Respondenti byli dotazováni na jejich postoj k tomu, jak jsou podle nich jejich problémy ovlivněny a spjaty s právem. Výsledkem výzkumu byl popis tří typů právního vědomí, které autorky označily jako „*Before the Law*“, „*With the Law*“ a „*Against the Law*“.

Lidé, jejichž postoj k právu lze charakterizovat jako „*Before the Law*“, tedy „před právem“ jsou ti, kteří právo považují za něco majestátního, jsou přesvědčeni o jeho legitimitě a nutnosti se jím řídit. Ti, jejich přístup označíme za „*With the Law*“, tedy „s právem“ právo využívají a chápou jej jako jakousi hru, která může přinést výhody. Zbytek lidí patří do skupiny „*Against the Law*“, tedy „proti právu“, která se vyznačuje cynickým a odmítavým postojem k právu, jeho legitimitě a obecnou nedůvěrou k němu.

Obdobně definují *Večeřa* s *Urbanovou* škálu postojů k právu na základě mnoha právně sociologických děl. Rozlišují celkem devět typů vztahu k právu, na prvním místě uvádějí právní étos. Jde o vnitřní

³⁹ HERTOIGH, M. *A 'European' Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich*, Journal of Law and Society, Vol. 31, Number 4, 2004, s. 461.

⁴⁰ Toto se snaží prokázat B. KUTCHINSKI v článku *The Legal Consciousness: A Survey of Research on Knowledge and Opinion about Law*, in PODGORRECKI, A. *Knowledge and Opinion...*, s. 101.

⁴¹ Jak uvádí *Hertogh* jedná se například o práce *Cotterrella* (*The Sociology of Law: An Introduction*, 1992) či *Engela* (*How Does Law Matter...*).

⁴² EWICK, P., SILBEY, S. *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life.*, Chicago Series in Law and Society, 1998, 336 s.

akceptaci práva jako hodnoty. Na opačném pólu postojů k právu se nachází **právní anarchismus**, jehož zastánci považují právo za nepřijatelnou, svobodu ohrožující entitu. Mezi těmito póly pak autoři rozlišují legalismus, právní konformismus, právní pragmatismus, oportunistus, deliktní utilitarismus, právní nonkonformismus a právní deviaci⁴³.

Evropská a americká koncepce právního vědomí

Ve svém článku z roku 2004 s názvem *A 'European' Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich*⁴⁴, který již byl zmiňován výše, popisuje *M. Hertogh* rozdíly mezi americkým a evropským přístupem k právnímu vědomí. Americký⁴⁵ výklad pojmu právní vědomí je podle něho úzce spjat s pracemi *Roscoe Pounda*, zatímco evropská koncepce stojí na myšlenkách *Eugena Ehrliche*. *R. Pound* staví pojem právního vědomí na otázce, **jak** lidé prožívají (platné) právo⁴⁶, zatímco *E. Ehrlich* se zaměřuje na zodpovězení toho, **co** lidé prožívají jako právo⁴⁷. V *Ehrlichově* pojetí zkoumáme názory a přístup jednotlivce k právu a spravedlnosti (*die Rechtsauffassung der Leute*)⁴⁸.

Americký přístup zkoumá právo jako nezávislou proměnnou a je založen na *Poundově* rozlišení „*law in books*“ a „*law in action*“⁴⁹. Právo je považováno za něco daného a je ztotožňováno s „oficiálním“, tedy platným právem, právním systémem⁵⁰. Ve své podstatě jde o zkoumání platného práva v praxi (*official law in action*). Hovoří se o tzv. „gap study“, tedy zkoumání mezery mezi „*law in books*“ a „*law in action*“. Naproti tomu evropský přístup k právnímu vědomí navazuje na *Ehrlichovo* „*living law*“, respektive „*das lebende Rechts*“, tedy koncepci živého práva⁵¹. Pojetí práva v tomto přístupu je založeno na chápání pojmu „právo“ jinak než v koncepci americké. Právo není

⁴³ VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva...*, s. 234 a násl.

⁴⁴ HERTOIGH, M. *A 'European' Conception of Legal Consciousness...*, s. 457-481.

⁴⁵ Jedná se převážně o literaturu autorů ze Spojených států amerických.

⁴⁶ „*How do people experience law?*”

⁴⁷ „*What do people experience as 'law'?*”

⁴⁸ Více viz např. ENGEL, D. *How Does Law Matter...* s. 139 a násl.

⁴⁹ POUND, R. : *Law in Books and Law in Action*, 44 American Law Review 12, 1910.

⁵⁰ Např. EWICK, P., SILBEY, S. *The Common Place of Law...*, s. 23.

⁵¹ EHRLICH, E. *Die Erforschung des lebenden Rechts*, Duncker&Humblot, 1911, 147 s., dále také EHRLICH, E. *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. Transaction Publishers, 1936, 541 s.

ztotožňováno pouze s platným „oficiálním“ právem, ale předmětem zkoumání jsou i neformální pravidla, zvyky, kterými se jednotlivci v životních situacích řídí, nebo má tendenci se jimi řídit. Jde o rozlišení *Ehrlichova Rechtssatz a Rechtsleben*, které má ovšem jiný rozměr než odlišení *law in books* od *law in action* v *Poundově* případě⁵². *Ehrlich* rozumí „životním právem“ jakákoliv pravidla, kterými se lidé řídí, bez ohledu na to, zda spadají pod platné právo, či vyvěrají z jiných normativních systémů. Ostatně jeho učení spočívá na základní myšlence toho, že právní vývoj a obecně právo jako takové má své epicentrum a těžiště ve společnosti samotné, nikoliv v právní vědě, rozhodování soudů nebo v zákonodárství⁵³. Základní odlišnost mezi *Ehrlichovým* a *Poundovým* pojetím proto leží v **předmětu zkoumání**. Zatímco *Pound* je více zaměřen na činnost soudců, legislativců a právníků, *Ehrlich* studuje společnost a její chování v souvislosti s právem⁵⁴. Koncept *law in action* je tedy vztažen k právní normě, přístup *living law* se v zásadě obejde bez právní normy a zákonná pravidla nejsou těžištěm jeho přístupu. Jak shrnuje *Hertogh*, dvě koncepce je možné zjednodušeně popsat tak, jak ukazují Tabulka 1.

	„Americká“ koncepce právního vědomí	„Evropská“ koncepce právního vědomí
Inspirace	Pound	Ehrlich
Právo	nezávislá proměnná	závislá proměnná
Zaměření	pozitivní (oficiální) právo „in action“	živé právo

Tabulka 1: Koncepce právního vědomí, zdroj: Hertogh s. 476

Uvedené dělení koncepcí právního vědomí na evropské a americké přináší zajímavý postřeh a příspěvek do debaty o podstatě tohoto pojmu. Domnívám se však, že podstatou právního vědomí by mělo být propojení obou přístupů, jelikož zkoumání právního vědomí by mělo zahrnovat nejen odpovědi na otázky, čím se lidé řídí v různých životních situacích, tak i pátrání po tom, jaký vliv má pozitivní právo na život jednotlivce nebo sociální skupiny. Oba přístupy tvoří strany jedné mince, která reprezentuje právní vědomí[□]. Jak zmiňuje *Hertogh*, i téměř sto let od vydání zásadní *Ehrlichovy* práce je jeho učení stále živé a podnětné. Zejména v době multikulturalismu

a právního pluralismu je třeba zkoumat postoje jednotlivců k právu a jejich vnímání práva⁵⁵.

Důvodem pro toto tvrzení je například změna legislativy. Při novelizaci právních předpisů, nebo při psaní nových kodexů, by měla být provedena analýza stávajícího stavu a dopadu na společnost. Například v době psaní této práce probíhaly práce na novelizaci občanského zákoníku (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník). Vedly se poměrně živé diskuse ohledně nutnosti změn v době, kdy zákon není ani dva roky v účinnosti. Pokud změny jsou třeba, měli by je legislativci odůvodnit právě společenským užitím, nebo naopak zneužitím určitých institutů v zákoníku. Pokud se novelizuje jen proto, že určité subjekty mají pocit, že v zákoně je chyba, nepovažují to za vhodné pro právní řád jako celek. Pokud v zákoně nejsou zjevné chyby, mám za to, že není nutná novelizace, jelikož se problém dá překlenout výkladem. Dále měnit něco, co se ve společnosti ještě nestačilo usadit, je podle mého názoru velmi nestrategické a málo efektivní. Další otázkou, kterou je třeba vždy zvažovat, je zavádění kontrafaktických norem bez předchozí analýzy možných dopadů takových pravidel na společnost.

Pojem právní vědomí v judikatuře českých soudů

Při hledání pojmu „právní vědomí“ v judikatuře českých soudů za pomoci systému ASPI⁵⁶ bylo nalezeno celkem 77 záznamů o rozhodnutích vyšších soudů, která v sobě toto sousloví uvádějí. Pojem „právní gramotnost“ není obsažen v žádném rozhodnutí. Lze shrnout, že soudy s pojmem pracují, ale je tomu poměrně zřídka. Dále je nutné poznamenat, že mu přiřkládají různé významy.

Z analýzy rozhodnutí je možné učinit několik závěrů:

1. Právní vědomí je možné vnímat jako určitý **soubor vědomostí a znalostí**, které mohou být závažně zvnějšku ovlivněny. Právní vědomí lze narušit či mást. Tak o něm hovoří Ústavní soud v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 44/06 ze dne 3. 4. 2007. Tímto užitím se soud kloní k základnímu prvku právního vědomí, kterým je znalost faktů o právu.

„Byla-li pohnutkou k vydání napadené vyhlášky snaha obce zpréhlednit jejím adresátům komplikovanou a roztržitěnou úpravu práv a povinností

⁵² Více k danému odlišení viz NELKEN, D. *Law in Action or Living Law? Back to the Beginning in Sociology of Law*, 4 *Legal Studies* 157, 1984, s. 165 a násl.

⁵³ VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 48-52.

⁵⁴ HERTOIGH, M. *A 'European' Conception of Legal Consciousness...*, s. 473

⁵⁵ Zajímavé postřehy v této souvislosti a v návaznosti na Ehrlicha přináší G. Teubner v knize *Global Law without a State*, Ashgate Publishing Company, 1997, 305 s.

⁵⁶ ASPI: Automatizovaný systém právních informací, vyhledán pojem „právní vědomí“ a pojem „právní gramotnost“ bez použití lingvistiky, výsledek hledání k 31. 12. 2013.

právnických a fyzických osob, vztahujících se k zajištění veřejného pořádku a záležitostí s tím spojených, pak musí Ústavní soud konstatovat, že zvolila způsob velice nevhodný. Vydáním dalšího právního předpisu totiž adresáty normy spíše zmátla a **narušila jejich právní vědomí.**“

Obdobně hovoří Ústavní soud v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 17/97 ze dne 8. 10. 1997, který ale již akcentuje i složku hodnotící, když do právní věty připojil pojem právní jistota, jakožto subjektivní prvek, skrz který jedinec hodnotí kvalitu právního řádu:

„Je zřejmé, že i u těchto vyhlášek platí princip presumpce jejich ústavnosti, protože při opačném názoru by mohlo být vážně **narušeno právní vědomí a právní jistota ve společnosti.**“

Ve stejném duchu je použit pojem právní vědomí i v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 55/10 ze dne 1. 3. 2011. V tomto nálezu je akcentován legislativní proces jako institut pomáhající lidem pochopit účel zákonného pravidla:

„Zprostředkování úmyslu zákonodárce a účelu zákona parlamentní rozpravou je rovněž významné pro **právní vědomí občanů** a napomáhá jako jeden z prvků interpretace práva též právní jistotě jako jednomu z principů právního státu, jež chrání čl. 1 odst. 1 Ústavy České republiky.“

Užší vymezení, kdy je právní vědomí chápáno jako soubor vědomostí, nalezneme například v rozsudku Nejvyššího soudu č. j. 30 Cdo 1719/2013 ze dne 30. 7. 2013, který jej používá jako schopnost vymežit právní význam občansko-právních termínů:

„S ohledem na výsledky účastníků, z nichž ani jeden neměl **přesné právní vědomí o obsahu pojmů** »společné jmění manželů« a »podílové spoluvlastnictví«...“

- Právní vědomí, jak již bylo naznačeno výše, soudy nepovažují jen za souhrn znalostí o právu, ba naopak. Pod pojem právní vědomí řadí i **vědomosti, které jsou s pozitivním právem v přímém rozporu.** Toto potvrzuje například náleží Ústavního soudu IV. ÚS 576/2000 ze dne 12. 4. 2001:

Jakkoli tedy **obecné právní vědomí** prisuzuje starostovi obce rozsáhlá oprávnění, opak byl a je skutečností. Starosta obce tedy nemohl platně učinit úkon závažným způsobem ohrožující majetek obce bez platného rozhodnutí obecního zastupitelstva, případně rady obce.

- Právní vědomí může mít za určitých okolností mít **význam pro rozhodování soudů.** Ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu č. j. 33 Ca 24/95 ze dne 6. 6. 1995:

Soud považuje za nutné přihlížet k dalším ustanovením zákona, která tento široký výklad obsahové náplně věcných břemen zužují. Je nutno brát v úvahu i původ a vývoj institutu věcných břemen

a jeho účel a nelze ignorovat ani přístup judikatury k problematice věcných břemen, právně teoretické pojetí a konečkonců ani **obecné právní vědomí o obsahu věcných břemen.**

Rozvinutost a úroveň právního vědomí je brána v úvahu při posuzování trestní odpovědnosti pachatele. Tento závěr učinil Nejvyšší soud ČSSR ve svém Zhodnocení aplikace ustanovení § 75 trestního zákona a některých souvisejících trestněprávních ustanovení v řízení proti mladistvým ze dne 9. 12. 1981:

Míra zavinění může být u mladistvého snižována, nebyl-li schopen předvídat stupeň konkrétního ohrožení nebo rozsah a povahu vzniklých škod či jiných následků trestné činnosti. Také jeho **právní vědomí je méně rozvinuté,** což rovněž snižuje společenskou nebezpečnost činu.

- Právní vědomí je vnímáno také jako **vnitřní postoj společnosti či jednotlivců k právu.** Podle pojetí A. Podgoreckého by se jednalo o prvek hodnocení a prestiže práva. Ve svém disentu k nálezu sp. zn. Pl. ÚS 24/07 ze dne 31. 1. 2008 uvádí soudce František Duchoň:

„Po celou dobu existence lidských společností si tato vytvářejí pravidla, umožňující snesitelný život jednotlivců. Tato pravidla m. j. vždy obsahovala i způsoby řešení sporů tak, aby bylo zajištěno další rozumné fungování tohoto společenství. Za vrchol tohoto snažení lze považovat demokratické uspořádání moderních demokratických států Evropsko-atlantické civilizace. Stanovení rozumných pravidel, přijatelných pro většinu společenství, jejich dodržování a důsledné ukládání sankcí za jejich porušení je jedním ze základních rolí moderního státu, založeného na principu „rule of law“. Pokud sám stát, prostřednictvím svých vrcholných orgánů, tato pravidla porušuje, zlehčuje tak jejich význam a v podstatě dává příklad či návod k obdobnému postupu. Trpí tak právo, které ztrácí svou vnitřní mravnost, trpí spravedlnost a **oslabuje se přirozené právní vědomí jednotlivců.** To vše činí život slušné většiny obtížným a zbytečně složitějším.“

Obdobně v usnesení Nejvyššího soudu č. j. 7 Tdo 682/2012 – 39 ze dne 29. 8. 2012:

Samotné trestní řízení je významnou zárukou zachování zákonnosti, neboť v jeho rámci jsou stíháni ti, kteří porušili zákon spácháním trestného činu. To **posiluje právní vědomí veřejnosti,** že trestný čin ani jeho pachatel nezůstane utajen, že je volán k trestní odpovědnosti, přičemž trestní řízení je současně zaměřeno i na zjišťování a odstraňování příčin trestné činnosti.

- Nejen znalost právních předpisů, ale také **schopnost jejich interpretace** může být jednou ze složek právního vědomí. Nejvyšší správní soud

ve svém rozsudku č. j. 1 As 31/2009-81 ze dne 16. 7. 2009 uvádí:

„Skutečnost že takový výklad vyžaduje **vysoké právní vědomí**, potvrzuje podle stěžovatel i to, že zákonodárce zákonem č. 484/2008 Sb. s účinností od 1. 2. 2009 doplnil § 38 odst. 8 zákona o zbraních o do té doby neexistující právní úpravu. Podle stěžovatele by správní orgán neměl nahrazovat případné nedostatky zákona vlastním uvážením. Soud by pak neměl klást k tíži „delikventa“, že se držel jazykového výkladu právní normy a v případě chybějícího výslovného ustanovení zákona se „utajeného smyslu“ právní úpravy nedobral za užití specifických právních metod výkladu soustavy právních předpisů.“

Z uvedeného lze shrnout, že soudy pojmu právní vědomí nepřirazují žádnou jednotnou definici. V jednotlivých použitích pojmu nalezneme prakticky všechny výše zmíněné možnosti pohledu na tento termín. Je otázkou, zda není chybou, že je právní vědomí používáno soudy bez jednotného obsahu.

Závěr

Lze shrnout, že právní vědomí si zasluhuje pozornost. Velká část výzkumů týkajících se tohoto pojmu jsou staré i desítky let a je proto otázkou, do jaké míry jsou výsledky stále relevantní i v dnešní době⁵⁷. I tak

⁵⁷ Například Večeřa s Urbanovou ve své knize věnované sociologii práva citují z výzkumů uvedených v Podgoreckého knize vydané v první polovině sedmdesátých let minulého století, či z výzkumů ještě starších. Bohužel novější studie nejsou k dispozici, což by mělo sloužit sociologům práva jako motivace k další výzkumné činnosti.

je pojem právní vědomí užíván, a to mimo jiné také v judikatuře soudů. Na základě rozboru rozhodnutí vyšších soudů, které tento pojem obsahují, bylo zjištěno, že právní vědomí není definováno ani používáno jednotně. V literatuře lze odlišit americký a evropský přístup k pojmu právní vědomí, přičemž první z nich je založen na *Ehrlichovu živém právu*, zatímco americká koncepce stojí na učení *Poundově* a jeho *law in action*. Pro účely této práce je nejvhodnější vnímat pojem právní vědomí v souladu s *Rehbinderem*, tedy pomocí jeho trojprvkové definice zahrnující vědomí toho, **co je právem**, tj. právní znalosti, vědomí toho, co by právem být mělo, tj. **subjektivní mínění o právu**, názory na právo a obecné vědomí toho, že ve společnosti **může a zásadně má právo platit**, tj. *étos* práva.

Summary

The article deals with introduction of the term legal consciousness. Firstly some definitions of legal awareness are presented (using works of important legal theorists or sociologists – for example Viktor Knapp, Manfred Rehbinder and many more). Secondly some other concepts as for example legal literacy are presented. The practice of using the term legal consciousness by higher courts is shown (especially Constitutional court and the Supreme Court of the Czech Republic).